

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Haziran/June 2025, 8(1): 77-92.

**Kureyş Kabilesi Özelinde Câhiliye Dönemi Arap Toplumunda Kahtânî-
Adnânî Rekabeti**

The Qahtani-Adnanid Rivalry in the Arab Society of the Age of Ignorance, Specific to the
Quraysh Tribe

Kerem ÇAVUŞLU

Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Dr. Eğitim Müfettişi Kayseri/Türkiye
keremcavuslu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4394-1102

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Nisan / April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 01 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: <https://doi.org/10.47145/dinbil.1645336>

Atıf / Citation: Çavuşlu, Kerem. "Kureyş Kabilesi Özelinde Câhiliye Dönemi Arap Toplumunda Kahtânî-Adnânî Rekabeti". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/1 (2025): 79-92. Doi. <https://doi.org/10.47145/dinbil.1645336>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** tinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University,
Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Bu çalışmada İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasında yaşayan ve Kahtânî-Adnânî kabileler olarak tanımlanan toplumların kendi içerisinde yaşamış oldukları siyasî ve iktisadî rekabet Adnânî Kureyş kabilesi üzerinden analiz edilmiştir. Seçilen başlıkla ilgili doğrudan bir çalışmanın yapılmadığı ancak Kureyş kabilesi ve hilâfetin Kureyşliliği konusunda pekçok çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Hz. Peygamber sonrası hilâfetin Kureyş'e ait olması meselesine dair tartışmalara katkı sunmak amacıyla yapılmış ve yapılacak yeni çalışmalara katkı sunma adına böyle bir başlık seçilmiştir. Araştırmanın konusu İslâm öncesi dönem ile sınırlandırıldığı için bu rekabetin Hz. Peygamber sonrasında yaşanan siyasî olaylara yansımaya girilmemiştir. Bu çalışma ile Hz. Peygamber sonrası yaşanan Kahtani-Adnani çatışmasının arka planını ortaya konulmak istenmiştir. Bu makalede klasik kaynaklardaki bilgiler ve çağdaş araştırmalardaki tespitler ışığında tarihî-sosyolojik yöntem esasa alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Klasik kaynaklara göre; Araplar mensup oldukları ataları itibariyle kendilerini Kahtânî-Adnânî olarak gruplandırmışlardı. Yemen, Kahtânîlerin yoğun yaşadığı bir bölgeyken Hicaz, Kahtânî-Adnânî kabilelerin birlikte yaşadıkları bir coğrafyaydı. Hicaz bölgesinin en önemli yerleşim yeri olan Mekke, Kâbe'nin kendisine sağlamış olduğu imtiyaz nedeniyle Kahtânî-Adnânî kabilelerinin için kutsal kabul ediliyordu. Mekke'nin siyasî gücünü ele geçiren kabile, Hicaz bölgesinin en imtiyazlı haline geliyordu. Hz. İsmâil'den sonra bu üstünlük Kusay b. Kilâb'a kadar Kahtânîlerin elinde kaldı. Kusay b. Kilâb ile Mekke'nin siyasî gücü Adnânî Kureyş kabilesinin eline geçti. Kusay b. Kilâb'dan sonra oğulları Kâbe'nin kendilerine sağlamış olduğu siyasî gücü kısa sürede iktisadî güce dönüştürerek bölgenin lider topluluğu haline geldiler. Mekke'nin siyasî gücünün yanı sıra Arap yarımadasının iktisadî gücünü de kontrol eder hale geldiler. Fil olayından sonra daha imtiyazlı bir konum elde eden Kureyş bu gücünü hac ve umre için Mekke'ye gelen Araplara karşı kullanarak bu imtiyazı bir sömürü aracına dönüştürdü. Kureyş'in tekeline aldığı siyasî ve iktisadî güç özellikle Kahtânî konfederasyonuna mensup kabilelerin tepkisine neden oldu. Kureyş hac ibadetine ilişkin yeni kurallar koydu. Buna göre Kâbe'yi ziyaret eden Arap hacı adayları üç grup şeklinde tasnif edildi. Bunlara; Hums, Hill ve Tıls mensupları adı verildi. Bu gruplar içerisindeki en avantajlı ve imtiyazlı grup şüphesiz Kureyş ve onun müttefiki olan Arap kabileleriydi. Bu kabilelere mensup olanlara humslular diğer adıyla ahmesîler denirdi. Hac ibadeti esnasında bu grupların uymaları gereken kurallar birbirinden farklılık arz etmekteydi. Ahmesîler ihramlı iken süt içmez ve süt ürünleri yemezlerdi. Bazı bitkilerin yemesini yasaklar ve bu yasağa da uyarlardı. Kadınlarla cinsel ilişkiye girmez ve koku kullanmazlardı. Tırnak, saç kesmez ve çıplak ayakla dolaşmazlardı. Kıl veya yünden dokunmuş elbise giyerlerdi. Diğer Araplar gibi devetüyünden yapılan çadırlarda değil de evlerinde otururlar, ancak evlerine kapıdan girmezlerdi. Kendilerini diğer Araplardan üstün görmeleri nedeniyle hac ve umre ibadetlerini ifa ederlerken herkes gibi Arafat'a ve Mina'ya gitmezlerdi. Onlar Nemire denilen yerde gün batımına kadar kalırlar ardında da Müzdelife'ye inerlerdi. Hille mensup Arapların, Mekke'ye dışarıdan yiyecek ve içecek sokamadıkları yasaktı. Bu nedenle de Mekke'de kaldıkları süre zarfında Kureyşli tüccarlardan satın aldıkları yiyecek ve içeceklerle ihtiyaçlarını gidermek zorundaydılar. Bunlar gündelik elbiseleri ile Kâbe'yi tavaf edemezlerdi. Bu nedenle de yeni elbiseler satın almak zorundaydılar. Elbise alacak parası olmayanlar Harem bölgesine girdiklerinde üzerlerindeki elbiseleri çıkarır ve üstsüz olarak Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Bu şekilde elbiselerinden soyundukları gibi günahlarından arınarak ruhen temizlendiklerine inanırlardı. Bu iki grubun dışında hac ve umre ibadetlerinden farklı bir muameleye tabi tutulan üçüncü bir grup daha vardı. Bunlara Tıls kabileleri adı verildi. Bunlar Yemen'in diğer kabileleri olan; Hadramevt halkı, Akk, Acîb, İyâd b. Nizâr halkıydı. Tıls'a mensup olanlar Hill ve Hums kabileleri arası bir statüye sahipti. Tıls halkı, ihramlıyken Hill'e mensup kabileler gibi davranabilirlerdi. Elbiselerini giydikten sonra da Humslular gibi davranıp onlar gibi evlerine girerlerdi. Bunlar tavaf yaparken elbiselerini çıkarmazlar ve ödünç elbise almazlardı. Evlerine de kapıdan girerlerdi. Bunlar Hill'e sınıftan olan hacılarla birlikte Arafat'ta vakfe yaparlar ve onların menâsikine göre ibadetlerini yerine getirirlerdi.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Kahtânî, Adnânî, Kusay b. Kilâb, Kureyş, Kâbe, Hums, Hill, Tıls

Abstrac

This study aims to analyze the political and economic competition experienced within the Qahtani and Adnanid tribal groups, who lived in the Arabian Peninsula during the pre-Islamic period, with a particular focus on the Adnanid Quraysh tribe, on the Adnanite Quraysh tribe. It has been determined that no direct study has been conducted on the selected title, although there are numerous works concerning the Quraysh tribe and the Qurayshness of the caliphate. The chosen title seeks to contribute to ongoing and future studies on the issue of Qurayshi legitimacy in the caliphate debates that emerged after

the Prophet Muhammad. Since the scope of this research is limited to pre-Islamic era, the political reflections of this competition in the post-Prophetic period have not been addressed. The main objective of this study reveals the historical background of the Qahtani-Adnani conflict that surfaced after the Prophet's death. In this article, evaluations were made based on the historical-sociological method in the light of the information and findings in classical sources and contemporary research. According to classical sources, Arabs were grouped as either Qahtanis or Adnanids based on their ancestral lineage. While Yemen was a region densely populated by Qahtanis, Hejaz was a geography where Qahtanite-Adnanite tribes lived together. Mecca, the most important settlement in the Hejaz region, was considered sacred to the Qahtani-Adnanite tribes due to the privilege associated with the Kaaba. The tribe that controlled Mecca's political authority, particularly in the Hejaz, held a privileged position. After Prophet Ismail, this privilege remained with the Qahtanis until the time of Qusayy Ibn Kilab. With Qusayy Ibn Kilab, the political power of Mecca passed into the hands of the Adnanite Quraysh tribe. After Qusayy Ibn Kilab, his sons quickly transformed the political power provided by the Kaaba into economic power and became the leading community of the region. They came to control not only the Mecca's political sphere but also the economic power of the Arabian Peninsula. Following the incident of the Elephant, the Quraysh gained an even more privileged position and used this power over the Arabs pilgrims who visited Mecca for the Hajj and Umrah, turning this privilege into a tool of exploitation. The political and economic power monopolized by the Quraysh caused a reaction especially from the tribes belonging to the Qahtani confederation. The Quraysh introduced new practices related to pilgrimage. Accordingly, the Arab pilgrims who came to visit the Kaaba were classified into three groups. They were called the members of the Hums, Hill and Tıls. The most advantageous and privileged group was undoubtedly the Quraysh and their allied Arab tribes, whose members were called the Humslu, or Ahmesis. The rules governing these groups during the pilgrimage differed significantly. While in a state of ihram, the Ahmesis refrained from consuming milk and dairy products and avoided certain plants. They did not have sexual intercourse with women, did not use perfume, did not cut their nails or hair and did not walk barefoot. They wore clothes made of wool or hair. They did not live in tents made of camel hair like other Arabs, but they did not enter their homes through the door. Since they considered themselves superior to other Arabs, they did not go to Arafat and Mina like everyone else when performing the Hajj and Umrah worships. They would stay at a place called Namira until sunset and then proceeded to Muzdalifah. It was forbidden for the Arabs of the Hill to bring food and drink into Mecca from the outside. For this reason, they had to purchase their provisions like the food and drink from Quraysh merchants during their stay in Mecca. They could not circumambulate the Kaaba in their daily clothes. For this reason, they had to buy new clothes. Those who did not have money to buy clothes would take off their clothes when they entered the Haram area and circumambulate the Kaaba topless. They believed that in this way, as they stripped off their clothes, they were cleansed of their sins and became spiritually clean. Apart from these two groups, there was a third group that was subjected to a different treatment than the Hajj and Umrah rituals. They were called the Tıls tribes. These were the people of Hadramut, Akk, Acib, Iyad b. Nizar, the other tribes of Yemen. The people of Tıls had a status between the Hill and Homs tribes. The people of Tıls could act like the tribes of the Hill while they were in ihram. After putting on their clothes, they would behave like the people of Homs and enter their houses as they did. They did not remove their clothes while performing Tawaf and did not borrow clothes. They entered their houses through the door and performed Waqf in Arafat alongside the pilgrims of the Hill class and perform their worship according to their rituals.

Keywords: History of İslamic, Qahtanite, Adnanite, Qusayy Ibn Kilab, Quraysh, Kaaba, Hums, Hill, Tıls

Giriş

Arap yarımadasında kısmen yerleşik kısmen de bedevî bir hayat süren topluluklar genel olarak Arap diye isimlendirilmiştir.¹ Arapların soyu hakkında farklı görüş ve teoriler ortaya atılmıştır.² Bu görüş ve teoriler doğrultusunda Arapların soyu konusunda farklı yaklaşımlar klasik İslâm tarihi

¹ Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: KURAMER, 2016), 25.

²Abdulkerim Özeydin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/272-74.

kaynaklarında³ tartışılmıştır. Genel kanaate göre Araplar; Arab-ı bâide ve Arab-ı bâkiye şeklinde iki ayrılmıştır.⁴ Arab-ı bâkiye de kendi içinde Arab-ı âribe ve Arab-ı musta'ribe şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Arab-ı âribe kendilerini Kahtânîler, Arab-ı mustaribe ise kendilerini Adnânîler olarak adlandırmışlardır.⁵ Kahtânîler soyunu Hz. Nuh'un oğlu Sâm'a, Adnânîler ise Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'e dayandırmışlardır.⁶

Arap Yarımadasında kabileler halinde yaşayan Araplar gerek coğrafyanın ortaya çıkardığı zorluklar gerekse kabileler arasında geçmişten beri süre gelen husumetler nedeniyle sürekli birbirleri ile savaşmış ve kan dökmüşlerdir. Bu savaşlarda ağır kayıplar verilmiş, bu da kan davalarını körükleyerek husumetleri derinleştirmiştir. Siyasî, sosyal, dinî, kültürel ve iktisadî nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan kabile rekabeti zaman içerisinde silahlı çatışmalara dönüşmüştür.⁷

Araplar, tarihsel süreç içerisinde Hanîf⁸ inancı başta olmak üzere Mecusilik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri benimsemişlerdir.⁹ Ancak özellikle Hicaz bölgesinde bulunan Taif, Mekke ve Medine gibi şehirlerde yaşayan hadarî Arapların yanı sıra çöllerde yaşayan konar-göçer bedevi Arapların bir kısmı Hz. İbrahim'in tebliği ettiği Hanîf inancına bağlı kalmakta ısrar etmişlerdir.¹⁰

Hanîf inancına¹¹ mensup Arapların dinî merkezi Mekke'de bulunan Kâbe'ydî. Kâbe Allah adına yapılmış bir mabetti. Burası Kureyş'in atası İsmail'in, babası Hz. İbrahim ile inşa ettikleri bir binaydı.¹² Hac ibadeti Mekke'ye yerleşen ve zaman içinde Kahtânî Cürhüm kabilesi ile akrabalık bağı kuran Hz. İsmail tarafından organize edildi. Hz. İsmail'den sonra bu görev Cürhüm kabilesi tarafından yerine getirildi. Zaman içinde bu görev Cürhüm kabilesinden bir başka Kahtânî kabile olan Huzâalılarının eline geçti. Kusay b. Kilâb'a (ö. m. 480)¹³ kadar hac ibadetini organize etme görevi Huzâa kabilesinin elinde kaldı. Kusay b. Kilâb'ın Huzâa kabilesi reisinin elinden Kâbe'nin anahtarını almasıyla, Mekke'nin yönetimi Adnânî kökenli Kureyş'e geçti.¹⁴ Mekke yönetiminin Kureyş kabilesinin eline geçmesiyle birlikte Adnânî ve Kahtânî kabileler arasında ilk siyasî rekabetin böylece başlamış olduğunu söyleyebiliriz.¹⁵

Bu çalışmada Cahiliye'den nübüvvete kadar olan dönemde Kureyş kabilesi ve Mekke örneği üzerinden Kahtânî ve Adnânî kabile konfederasyonları arasında yaşanan iktidar mücadelesi ele alınmıştır. Arap Yarımadasında yaşayan ve kendilerini Kahtânî-Adnânî olarak tanımlayan Arap kabileleri arasındaki siyasî, sosyal, dinî ve iktisadî rekabet makale sınırlarını aşacağından konu sadece iktidar mücadelesi olarak sınırlandırıldı. Bu çalışmada Arap Yarımadasının coğrafi, siyasî, sosyal, dinî, kültürel ve iktisadî yapısı hakkında genel bilgiler verildikten sonra Hicaz bölgesi, Mekke ve Kureyş kabilesi üzerinden Kahtânî-Adnânî rekabeti üzerinde durulacaktır. Ele alınan konu ile ilgili

³ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbatü Mustafa, 1936), 1/5-13; Ebü Ya'kub el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Yakubî* (Beyrut: Daru Sadır, ts.), 1/195,216; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l Maarif, 1961), 3/271-276.

⁴ Cevâd Alî, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Bağdad: Mektebetü'n Nahda, 1976), 1/466-509.

⁵ M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 37-40; Mahmut Esad, *İslam Tarihi, Tarih-i Dini İslam*, ed. A.L. Kazancı - Osman Kazancı (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 65-85; Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İktisadi-Siyasi Açından) İslâm Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 26-30; Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, 25-26.

⁶ İbn Hişam, *es-Sire*, I,8.

⁷ Ebu Zeyd Abdurrahman b. Ebi Bekr İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Maarif Basımevi, 1954), 1/318-340.

⁸ Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (Ankara: Se-Da yayınları, 1985), 148-182; Şaban Kuzgun, "Hanîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16/33-39.

⁹ Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 83-95.

¹⁰ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 147-177.

¹¹ Haniflik kavramının Kur'an-ı Kerim'de bağımsız dini bir akım anlamında kullanılmadığı gibi din olarak da tanımlanmadığı, aksine Hz. İbrahim'in batıldan hakka yönelişini tasvir ettiği, onun bir sıfatı olduğu yönündeki farklı değerlendirme için bk. Hasan Kaplan, "Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 7-23.

¹² Ya'kûbî, *Târihu'l-Yakubî*, 1/221-254.

¹³ Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2002), 26/460-461.

¹⁴ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdi Salih Melhase (Mekke: Daru's-Sekafe, 1996), I,90-95.

¹⁵ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/130-134.

olarak yapılan literatür taramalarında Kureyş kabilesi ile ilgili çağdaş pekçok çalışmalar yapıldığı,¹⁶ ancak özellikle İslâm öncesi döneme ilişkin Kahtânî-Adnânî çatışmalarını tümüyle ortaya koyabilecek nitelikte benzer bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Çağdaş araştırmalarda Kureyş kabilesinin İslâm öncesi ve sonrası dönemdeki siyasi ağırlığı üzerinde durulmuş ancak Kahtânî-Adnânî çatışmaları yeterince işlenmemiştir. Bu nedenle de bu ve buna benzer araştırmalara¹⁷ katkı sunmak, yeni çalışmalara ışık tutması ve bu alanda görülen bir eksikliği tamamlaması açısından böyle bir konu başlığının seçilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu çalışmalarda İslâm öncesi dönemde yaşanan Kahtânî-Adnânî rekabetinin Hz. Peygamber sonrası ortaya çıkan hilafetin Kureyşliliği meselesine etkisi ele alınmıştır.¹⁸ Diğer çalışmalarda¹⁹ ise Kahtânî kabilelerin Emevî ve Abbasiler döneminde iktidarlarla olan ilişkileri incelenmiştir. Bu çalışmada ise Hz. Peygamber sonrasında yaşanan siyasî olaylar ve bu olaylara bağlı olarak tartışma konusu olan hilâfetin/imametinin Kureyşliliği meselesinin arka planında geçmişten gelen Kahtânî-Adnânî çatışmasının etkili olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Araştırmamızı İslâm öncesi ile sınırlandırdığımız için Hz. Peygamber sonrası Hilafetin Kureyşliliği tartışmalarına girilmemiştir. İslâm sonrası ortaya çıkan hilafet tartışmasının arka planında cahiliye döneminde yaşana Kahtânî-Adnânî iktidar kavgasının olduğu iddiası bu çalışmamızda irdelenmeye çalışılacaktır.

1.Arap Coğrafyası ve Toplum Yapısı

Arapların yoğun olarak yaşadığı bu coğrafyanın büyük bölümü çöllerle kaplı olduğu için tarıma ve hayvancılık yapmaya elverişli değildir. Arabistan Yarımadası olarak da isimlendirilen bu bölgede volkanik dağların yanı sıra kısmen tarıma elverişli ovalar da bulunmaktadır.²⁰ Hicaz bölgesi iklimi ve toprak yapısı nedeniyle tarıma yapılmasına yeterince imkân vermezken, Yemen bölgesi tarım ve hayvancılık yapmaya uygun alanlara sahiptir. Arabistan Yarımadasının büyük bir bölümünde çöl iklimi hâkimdir. Karasal iklim yapısına sahip olan Arap Yarımadası çok az yağış aldığı için su yönünden de oldukça fakir bir bölgedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen

¹⁶ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasî ve Ekonomik Yapı)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Mahmut Türk, *Kureyş Suresi Işığında Mekke Dönemi İktisadî Hayatı* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Ömer Faruk Şahinalp, *Kur'an'ın İrşadı Karşısında Kureyş Aristokrasisinin Tavrı* (Şanlıurfa: Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Mehmet Said Hatipoğlu, "İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (ts.), 121-213; Âdem Apak, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 177-164; İsmail Balı, "İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir' İddiasının Kritiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 5-32; Abdurrahim Şen, "Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik İle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), s. 191-213.; Abdulhalim Oflaz, "Ensâr'ın İktidar Taleplerinin Reddi Bağlamında Hilâfetin Kureyşliliği Problematikliği", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2020/15 (Bahar 2020), 124-144; Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadîsinin Rolü Üzerine", *www.istem.org* 3/6 (2005), 87-104; Mansur Özgül, "Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü", *İlahiyat* 6 (Temmuz 2021), 29-45; Mustafa Tekin, "Kur'an-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureyş Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili", *Journal Of İslamic Research* 14/2-3 (2001), 450-454; Feyza Betül Köse, "İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Hâdiselerinde Kureyşlilik Olgusu", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (02 Aralık 2020), 238-249; Muhammed Ebu'l-Leys el-Hayrabadi, "Modern Dönemde Eleştirilerin Odağındaki Bir Hadis: 'İmamlar Kureyş'tendir'", çev. Muhammed Kabakoz, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*, ed. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 428-475; Veysi Ünverdi, "Hilâfetin Kureyşliliği Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", 1. Uluslararası Marmara Bilimsel Araştırmalar Ve İnovasyon Kongresi 1. International Marmara Scientific Research And Innovation Congress Congress Book, thk. Victoria Rocaciuc (İstanbul: International Science And Art Research Center İKSAD Publishig house, 2021), 992-1000; Yunus Akyürek, "Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu", *Journal of Sakarya University Faculty of Theology* XX/38 (Aralık 2018), 33-56.

¹⁷ Roberto Marín Guzmán, "Arap Kabileleri, Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali", çev. Ali Aksu, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2014), 257-298. Kerem Çavuşlu, "Arap Toplumundaki Adnânî Kureyş Karşıtlığının Hâriciliğin İmâmet/Hilâfet Algısına Etkisi", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8/13 (2023), 186-208; Zuhail Taşkın, *İslâm Öncesinden Emevîler'in Sonuna Kadar Kahtânîler* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1-100.

¹⁸ Çavuşlu, "Arap Toplumundaki Adnânî Kureyş Karşıtlığının Hâriciliğin İmâmet/Hilâfet Algısına Etkisi". 186-208.

¹⁹ Guzmán, "Arap Kabileleri, Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali", 257-298; Taşkın, *İslâm Öncesinden Emevîler'in Sonuna Kadar Kahtânîler*. 1-100

²⁰ Muhammed b. Ahmed Makdîsî, *Kitâbü Ahşeni't-tekâşim fi ma rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut Lübnan: Dâru Sâdır, ts.), 94.

yıllık yağış ortalamasının oldukça düşük olduğu bir iklime sahiptir.²¹ Bu bölgede karasal iklimin karakteristik özelliği olan sıcaklık yaz aylarında oldukça yüksektir. Bu da buharlaşmayı artırdığından dolayı yağın yağmurun uzun süre zemin üzerinde kalmasına engel olmaktadır. Ancak göl ve akarsulardan mahrum olan bu coğrafya yer altı suları bakımından zengin olup bölgenin su ihtiyacı buralardan karşılanmaktadır.²²

Bölgenin sahip olduğu yeryüzü şekli ve iklimi bu geniş coğrafyanın yaşam biçimini derinden etkilemiştir. Geniş çöllerle kaplı bu bölgede hayvanların yaşamına imkân sunan yerler de bulunmaktadır. Vaha adı verilen ve mevsimsel yağışlara bağlı olarak belli bir süre bünyesinde su barındıran, yeşil bitki örtüsüne sahip bu türden yerler bedevi Arapların hayvancılık yapmalarına imkân sunmaktadır. Bu bölgelerdeki yaşam, su ve yeşil bitki örtüsünün ömrüne bağlıdır.²³ Bölgedeki sıcaklık artışına paralel olarak ortaya çıkan kuraklık, bedevileri yeni otlaklar bulmak için zaman zaman göç etmeye zorlamıştır. Yemen gibi bölgeler ılıman iklimi ve tarıma elverişli toprakları nedeniyle Arapların yerleşik hayata geçtikleri bölgeler haline gelmiştir. ²⁴Bu tür yerler toprak yapısı ve iklimin verdiği kolaylığa bağlı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin sürekli hale gelmesine ortam hazırlamıştır.²⁵

Arapların soy bilgisine önem verdikleri bilinen bir gerçektir. Arapların etnik kökeni konusunda uzman olan kişiler bu topluluğun Sami soyundan geldiği kanısındadırlar. Kaynakların bir kısmında²⁶ Araplar genel olarak; Ârîbe, Müsta'ribe, Tâbia ve Müsta'ceme Arab-ı bâide ve Arab-ı bâkiye şeklinde tasnif edilmiştir. Bu gruplandırmaya göre de ilk çağlarda Arap Yarımadasında yaşamış olan ancak daha sonraki dönemlerde soyları tükenen veya bölgeye sonradan göç eden farklı topluluklarla karışarak asimile olmuş Araplara Arab-ı bâide, bugün halen bölgede yaşamaya devam eden topluluklar ise Arab-ı bâkiye diye isimlendirilmiştir. Bazı nesep uzmanı bilginler genel olarak bugün hala yaşamakta olan bu toplulukları Adnânîler ve Kahtânîler gibi bir ayırıma tabi tutmuşlardır.²⁷ İsimlendirmeler ve sınıflandırmalar farklı olsa da ortak görüşe göre geçmişten günümüze Arabistan yarımadasında topluluklar; Arab-ı bâide, Arab-ı ârîbe ve Arab-ı musta'ribe şeklinde üç gruba ayrılır. Kahtânîler Arab-ı ârîbe, Adnânîler ise Arab-ı musta'ribe kabul edilir. Soy bilginleri Yemen bölgesinde yaşadığına inanılan Kahtân'ın, Nuh'un oğlu Sâm'ın ve Arabı Ârîbe'nin babası olduğu; Arap Yarımadasının orta ve kuzey bölgelerinde hayvancılıkla uğraşan ve göçebe bir hayat süren ya da Hicaz bölgesinde Mekke, Taif gibi şehirlerde yerleşik yaşama geçen Güneyli Araplarca Meadîler ve Nizârîler diye adlandırılan Adnânî toplulukların ise Hz. İsmail'in torunları olup onun soyundan geldiklerini kabul ederler.²⁸

Arap Yarımadasında gerek hadarî gerekse bedevî bir yaşam süren ve aynı soydan gelen Araplar aile büyüklerinin liderliğinde kabileler halinde yaşarlardı.²⁹ Yarımada da yaşayan Arap kabileleri genel olarak iki büyük konfederasyon şeklinde örgütlenmişlerdi. Bunlar Yemen kökenli Güneyli Kahtânî Araplar ile Kuzeyli Adnânî Araplardı. Kahtânî ve Adnânî konfederasyonuna bağlı olan kabileler, yarımada nın farklı bölgelerin dağılmışlardı.³⁰ Yemen bölgesinde yaşayan Arapların

²¹ Daha fazla bilgi için bk. Yakut Şihabuddin Ebi Abdullah b. Abdillâh el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân* (Beyrut: Daru Sâdır, 1957), 2/137,138; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Kitabu Sûretü'l-Arz* (Beyrut: Daru Sâdır, ts.), 1/18-40; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik* (Beyrut Lübnan: Daru Sâdır, ts.), 12-28; Makdîsî, *Kitâbü Ahşenî't-tekâsîm fî marîfeti'l-eşkâlîm*, 67-94; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *Muhtasar Kitâbu'l-Buldân* (Beyrut Lübnan: Daru Sâdır, ts.), 33-36.

²² Alî, *el-Mufasssal*, I,140-181; Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, çev. Carmichael Joel - Moshe Perlmann (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher Pvt. Ltd., 1995), 1-3; Esad, *Tarih-i Dini İslam*, 27-40; Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan, Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 3/249-250.

²³ Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, 137-138.

²⁴ İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik*, 25-26.

²⁵ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 15-25; Büyükcoşkun, "Arabistan", 3/248-251; Muhammed Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasî ve Ekonomik Yapı)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2015), 46-49.

²⁶ İbn Hazm, *Cemheretü Ensabu'l-Arap*, 8,9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/8-34; Alî, *el-Mufasssal*, 1/466-509; Mellah, *el-Vasît Târihu'l Arab Kable'l İslâm*, 42,43; es-Seyyid Abdulaziz Salim, *Tarihu'l Arab fi Asri'l Cahiliyye*, 22.

²⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, 37-39; Esad, *Tarih-i Dini İslam*, 65-82; Özaydın, "Arap", 3/272-275.

²⁸ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/5-13; el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Yakûbî*, 1/221.

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I,351.

³⁰ Daha fazla bilgi için bk.Sa'd Zuğlul Abdulhamid, *fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beyrut: Daru'l-Nahdu'l-Arabiyye, 1975), 91-196.

büyük bir çoğunluğu yerleşik yaşama geçmiş hadarîlerdi. Bunlar tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaretle uğraşırlardı. Kuzeyde Taif, Mekke ve Medine gibi şehirlere yerleşmiş olan hadarîler de genel olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşırlardı. Hicaz bölgesinde yer alan Taif ve Medine gibi şehirler coğrafi yapısı ve iklim şartları itibarıyla kısmen de olsa tarım ve hayvancılık yapmaya elverişliiyken,³¹ Mekke'nin coğrafi yapısı ve ikliminin tarım ve hayvancılığa yeterince elverişli olmaması³² nedeniyle halkı yoğun olarak ticaretle uğraşırlardı.³³

Çöllerde yaşayan bedevi Araplar yaşadıkları coğrafyanın ve çöl ikliminin zorluklarına bağlı olarak sürekli konargöçer bir hayat yaşamak zorundaydılar. Hayvancılıkla uğraşan bedeviler yaşamlarını sürdürebilmek için kendileri ve hayvanları için sulak bölgelere sürekli göç etmek mecburiyetindeydiler. Hayvancılığın yanı sıra yağmacılık da bedevilerin temel geçim kaynaklarından biriydi. Coğrafyanın neden olduğu yaşam zorluğu bedevi Arapları saldırgan hale getirmişti. Hayvanlarını otlatmak sulak arazileri tükenen bedeviler, başkalarına ait vahaları ele geçirmek için saldırıya geçerdi. Yağmacılık ve saldırganlık çölde yaşayan bedevi Araplar için olağan bir durumdu. Benzer saldırganlıklar ve yağmacılık hadarî Araplar arasında da söz konusuydu. Taif, Mekke ve Medine gibi bölgelerde yerleşik yaşama geçmiş kabileler arasında da iktisadî nedenlere bağlı olarak savaşlar ve yağmalar söz konusuydu.³⁴

Arap kabileleri ortak düşmana karşı zaman zaman ittifaklar kurarlardı, düşman tehdidi ortadan kalktıktan sonra da kendi aralarında mücadelelerini sürdürürlerdi. Araplar ister hadarî ister bedevi olsun kabile düzenin göre örgütlenmişlerdi. Ataerkil bir yapıya sahip olan Araplar kendilerini, ailenin en büyük ortak atasına nisbet ederek tanımlarlardı. Arap kabileleri arasındaki mücadeleler zaman içinde kan davalarını da beraberinde getirmiştir. Bitmek tükenmek bilmeyen bu kan davaları kabileler arası savaşların nedenlerinden biriydi. Mekke'de yaşanan Ficar, Medine'e yaşanan Buas harpleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³⁵

2.Arap Toplumunda Dinî Yapı

Arap yarımadasının en eski sakinleri olan Arab-ı bâide ve Arab-ı bâkiye başta putperestlik olmak üzere, zaman içinde Hanîflik, Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik gibi dinleri benimsemişlerdi. Güney Araplar arasında putperest inancının yanı sıra zaman içinde Sâsânî istilasına bağlı olarak Mecusilik, Habeşistan etkisiyle Hristiyanlık, bölge yöneticilerinin tercihinine bağlı olarak Yahudilik dini benimsenmiştir. Arap Yarımadasının Kuzey bölgesinde yaşayan Arapların bir kısmı Sâsânîlerin etkisinde kalarak Mecusiliği, bir kısmı da Doğu Romanın etkisi altına kalarak Hristiyanlığı din olarak seçmişlerdi.³⁶ Yarımada'nın Hicaz, Necid gibi bölgeleri ile çöllerde yaşayan Arapların bir kısmı ise Kâbe merkezli Hanîf inancına mensuplardı. Kâbe, Adnânîlerin atası Hz. İsmail'in, babası Hz. İbrahim ile birlikte Mekke'de inşa ettikleri mabetti. Hanîf inancının esası tevhit inancı olmasına rağmen zaman içinde Araplar, putperestliği³⁷ tevhit inancıyla harmanlayarak kendilerine özgün bir din anlayışı geliştirmişlerdi. Hz. İbrahim'in tebliği ettiği tek Tanrı inancının kendi icat ettikleri ilahlarla sentezleyerek yeni bir dinî anlayış ve uygulama geliştirmişlerdi.³⁸ Mekke'deki Kâbe bu dinî inancın ana merkezi olmakla beraber kendi icatları olan ve Arap Yarımadasının çeşitli bölgelerinde bulunan putlar da bu inanç sisteminin en önemli parçasıydı. Bölge Araplarının en önemli ibadetleri Kâbe'yi ziyaret maksadıyla yapılan hac ve umre uygulamalarıydı.³⁹ Bu ibadet Hz. İbrahim'in

³¹ İbnü'l-Fakîh, *Muhtasar Kitâbu'l-Büldân*, 22,25.

³² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/187.

³³ Mellah, *Tarihu'l Arab Kable'l İslam*, 26-38; Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 15-32.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, I,318-332.

³⁵ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 76-78.

³⁶ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar*, 83-89; Mustafa Baş, *İslam'ın Doğuş Döneminde Hicaz Bölgesinde Yahudilik ve Hristiyanlık* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 1,2; M. J. Kister, *Society and Religion from Jahiliyye to Islam* (Hampshire Gread Britain: Variorum Gower Publishing Group, ts.), 33-57.

³⁷ İbn Al-Kalbi, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara Üniversitesi ilahiyat Fak. Yayınları, 1969), 26-52.

³⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 58-76.

³⁹ Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan yayınları, 1996), 135-178.

başlattığı bir uygulamaydı. Bozulmuş olmakla birlikte varlığını Hz. Peygamberin tebliğ zamanına kadar devam ettirmişti.

3.Hicaz Bölgesinde Siyasal ve Sosyal Yapı

Hicaz; doğusunda Kızıldeniz, kuzeyinde Eyle, güneyinde Yemen, doğusunda Necid çölü bulunan ve sınırları bu günkü Irak topraklarına kadar uzanan geniş coğrafyaya verilen isimdir.⁴⁰ Burası geçmişte Şam ile Yemen ticaret kervan yolu üzerinde bulunan bir bölgedir. Bölgenin ticaret açısından stratejik bir yol güzergâhı üzerinde olması, özellikle Mekke'ye özel bir statü kazandırmıştı. Yemen'in Uzakdoğu ticaretinin ana merkezi olması, bu transit ticaret yolunu önemli hale getirmişti. Yemen'den kalkan ticaret kervanları bu güzergâhı takip ederek Mısır, Şam ve Irak bölgesine mal taşıyorlardı.⁴¹ Mekke'nin bu stratejik konumu, Kureyş'in ticarî faaliyetlerden büyük kazanç sağlamasına imkan tanımıştır. Kusay b. Kilâb sonrasında bölge ülkeleri ile yapılan ticarî anlaşmaların yanı sıra Mekke yönetiminin Kureyş'e kazandırmış olduğu itibar, bölge ticaretinin gelişmesine büyük katkı sağladı. Özellikle Haram aylarda Mekke çevresinde kurulan pazarların sağladığı ticarî canlılık Kureyş kabilesinin bölge üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi.⁴²

Mekke şehri coğrafi yapısı itibariyle Hicaz bölgesinde bulunan şehirler içerisinde tarım ve hayvancılığa yeterince elverişli olmayan bir bölgede kurulmuştu. Etrafı volkanik dağlarla çevrili olan dar bir vadi içine kurulmuş olan şehir,⁴³ Kâbe'nin kendisine sağladığı avantajdan başka hiçbir özelliği olmayan bir yerdi. Kâbe bu vadinin dar ve çukur bir yerinde inşa edilmişti. Burası Sebîr, Nur (Hira) Kuaykiân, Sevr ve Ebûkubey's dağıyla kuşatılmış korunaklı bir bölgeydi.⁴⁴ Bir mabet şehri olan Mekke, Arafat, Müzdelife ve Mina gibi kutsal mekânları ile her yıl binlerce hacı adayını kendine çeken cazibe merkeziydi.⁴⁵

Hiçbir ekonomik özelliği ve cazibesi olmayan Mekke, Kâbe'nin yapımıyla birlikte Hicaz bölgesinin âdete siyasî ve dinî merkezi haline geldi. Klasik İslâm tarihi kaynakları⁴⁶ Kâbe'nin inşasında önce bu bölgede Amâlîka ve Kahtânî Cürhümîlerin yaşadığı konusunda bilgiler verirler. Ancak genel kanaat Mekke'nin ilk sakinlerinin güneyli Kahtânî Cürhüm kabilesi olduğu yönündedir. Kaynaklarda Hz. İsmail'in Cürhüm kabilesine mensup bir kadınla evlendiği ve soyunun burada çoğaldığı, çoğalan nüfusun Hicaz bölgesi başta olmak üzere yarımada'nın kuzeyine doğru yayıldığı yönünde bilgiler yer almaktadır.

Mekke'nin yönetimi uzun yıllar Kahtânî Cürhüm kabilesinin elinde kaldı. Hac ve umre organizasyonu bu kabile tarafından gerçekleştirildi. Yemen'den kuzeye doğru göç eden Huzâa kabilesinin Mekke civarına yerleşmesinden sonra her iki kabile arasında meydana gelen iktidar mücadelesi sonrasında Cürhümîler Mekke'den çıkarıldı ve yönetim Kahtânî Huzâa kabilesinin eline geçti. Kusay b. Kilâb'ın yönetimi Huzâa kabilesinin elinden alıp Kureyş Kabilesini Kâbe ve çevresine yerleştirmeye kadar Mekke'nin idaresi Kahtânîlerin elinde kaldı. Kusay b. Kilâb ile birlikte Mekke'de Kureyş hâkimiyetine dayalı yeni bir dönem başlatıldı.⁴⁷

⁴⁰ Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, 2/138.

⁴¹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Hicaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi Yayınları 1998), 17/432-437; Duman, *Kureyş Kabilesi*, 2015, 100-102.

⁴² Çelikkol, *Mekke*, 2003, 209-220.

⁴³ İbn Havkal, *Kitabu Sûreti'l-Arz*, 1/28.

⁴⁴ Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, 5/187.

⁴⁵ Nebi Bozkurt- Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/572-575; Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, 12-13.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/116-123; el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/221-254; et-Taberî, *Tarih*, 2/257,258.

⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/116-123; Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk.Yusuf Esad Dağır, (Beyrut: Daru'l Endülüs, 1385), II,18-28.

4. Mekke'nin Siyasal ve Sosyal Konumu

Kureyş kabilesi ismini Hz. İsmail'in soyundan gelen Adnân'ın torunlarından Mudar koluna mensub lakabı Kureyş olan Fihri b. Malik'ten alır. Kaynaklar Kureyş'in soy kütüğü ile ilgili olarak şöyle bir silsileden bahsederler. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Meâd b. Adnân şeklindedir.⁴⁸ Kureyş kelimesinin anlamıyla ilgili pek çok farklı yorumlar yapılmış olsa da bedevi Arap kabilelerinin pek çoğunun kelb, esed, nemr gibi hayvan isimleriyle çağrılmalarından hareketle Kureyş kelimesinin "köpek balığı" anlamına geldiği ve kabileye, siyasî ve iktisadî gücüne atfen bu adın verildiği rivayet edilir.⁴⁹

Kusay b. Kilâb öncesinde Kureyş, Mekke dışında göçebe yaşayan ve Adnânî kökeni nedeniyle Kahtânîlerce önemsenmeyen bir kabileydi. Hz. İsmail'in soyundan geliyor olmak onlara hiçbir imtiyaz kazandırmamıştı. Mekke ve Kâbe'nin yönetimi Kahtânîlerin elindeydi. Kâbe'nin sağladığı imtiyaz ve avantajlar Kahtânîler tarafından siyasî ve dinî bir güce dönüştürülmüştü.⁵⁰

Kureyş kabilesinin tarih sahnesine çıkışı, yaklaşık V. yüzyılın ortalarında Fihri b. Mâlik'in altı kuşak sonrası torunu olan Kusay'ın, Kâbe'nin anahtarını Kahtânî Huzâa kabilesinin reisinin elinden almasıyla başladı. Kusay b. Kilâb kısa bir süre sonra Kudâa ve Kinâne gibi akraba kabilelerinin askerî desteği sayesinde Huzâa kabilesini Mekke'den sürüp çıkardı.⁵¹ Mekke dışında çadırlarda yaşayan Kureyş kabilesinin kollarını bir araya getirerek Kâbe çevresine yerleştirdi ve yeni bir dönem başlamış oldu. Kâbe çevresinde mahalleler oluşturarak Kureyş'e mensup her bir kabile boyunu bu mahallelere yerleştirdi. Kureyş kabilelerinin bir kısmı Mekke içerisinde oluşturulan mahallelere yerleştirilirken bir kısmı da Mekke çevresinde oluşturulan alanlarda yerleştirildi. Bu şekilde Kureyş kabilesinden Kâbe çevresinde kurulan mahallelere yerleştirilenlere "Kureyşü'l-bitâh", Mekke dışında belirlenen bölgelerde iskân edilenlere de "Kureyşü'z-zevâhir" adı verildi.⁵²

Kusay b. Kilâb Mekke'de yürürlükte olan yerleşik siyasî ve dinî düzeni korumakla birlikte yeni reformlar yapmaktan da geri durmadı.⁵³ Bu bağlamda Mekke'nin idaresi (Dârü'n-Nedve) başta olmak üzere, askerî liderlik-kıyâde, livâ-sancaktar, Kâbe'nin güvenliği-sidâne veya hicâbe, sikâye-hac mevsiminde su dağıtım görevi ve rifâde-yoksul hacıların yemek ihtiyacını karşılama gibi hizmetleri tek elde topladı.⁵⁴

5. Kusay b. Kilâb ve Kureyş Kabilesi

Kusay b. Kilâb'ın kurduğu düzen sayesinde Kureyş kabilesi göçebe bir hayattan yerleşik düzene geçmiş oldu. Coğrafyanın tarım ve hayvancılığa elverişli olmaması nedeniyle Kureyş ticarete yöneldi. Mekke'nin Yemen, Şam, Mısır, Irak, Anadolu ve İran transit ticaret kervan yolu üzerinde yer alması Kureyş büyük bir avantaj sağladı.⁵⁵

Kureyş kabilesi Mekke idaresinin yanı sıra hac ve umre hizmetlerinin de kendilerine sağlamış olduğu bölgesel siyasî ve dinî gücü kısa süre içinde iktisadî güce dönüştürmeyi başardı. Kureyş belki de kendilerinden önce de var olan ve haram aylarda Mekke ve çevresinde kurulan pazar ve panayırların sağlamış olduğu fırsatları iyi değerlendirmeyi bildi. Bölge ticaretini yerel olmaktan çıkartarak o günün koşullarında daha geniş bir coğrafyaya yayılmamasına katkı sağladı.⁵⁶ Bu amaçla da Kusay b. Kilâb'ın oğullarından başta Abdümenâf b. Kusay olmak üzere oğulları, Mekke ekonomisini geliştirmek için çok yönlü girişimlerde bulundu. Bu bağlamda Hâşim, ailesi adına çağın

⁴⁸ İbn Hazm, *Cemheretü Ensabu'l-Arap*, 7-12; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/27; İbn Habib, *Kitabu'l-Munammak fi Ahbari Kureyş*, 5-38.

⁴⁹ Hızır Abbas el-Cemili, *Kabiletü Kureyş ve Eseruha fi'l-Hayati'l-Arabiyyeti Kable'l-İslam* (Bağdad: el-Mecmau'l-İlmi, 2002), 40-45; Duman, *Kureyş Kabilesi*, 2015, 81-101.

⁵⁰ Şevki Dayf, *el-Asru'l Cahiliyye* (Kahire: Daru'l Maarif, 1976), 49-55.

⁵¹ Mellah, *Tarihu'l Arab Kable'l İslam*, 264.

⁵² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 103-116.

⁵³ Muharrem Akoğlu, *Cahiliyye Arap Kültürü'nün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 39.

⁵⁴ Taberî, *Tarih*, 2/254-260.

⁵⁵ Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 152-157.

⁵⁶ M. J. Kister, *Studies in Jahiliyya and Early İslam* (London: Variorum Reprints, 1980), 61-93.

önemli siyasî güçleri olan, Habeşîler, Bizanslılar, Sâsânîler, Himyerîler ve Gassânîler gibi çeşitli devlet ve Arap kabileleri ile siyasî, diplomatik ve iktisadî ilişkiler kurarak bölgesel bir ticaret ağı kurdu. Onun bu çalışmaları sayesinde Mekke ve çevresinde kurulan pazar ve panayırar adeta serbest ticaret bölgesi haline dönüştürüldü.⁵⁷ Mekke ve civarında haram aylarda kurulan pazar ve panayırar ihraç ve ithalatın merkezi haline getirildi. Kâbe'nin komşuları olma avantajı Kureyş'i her türlü saldırılara karşı korudu. Kureyş'in bedevî kabilelerle yaptığı anlaşmalar, haram aylar dışında da ticaret yapabilmelerine imkan sağladı. Bu amaçla da kış aylarında Habeşistan ve Yemen'e, yaz mevsiminde de Suriye ve Anadolu'ya güven içinde ticaret kervanları göndermeye başladılar.⁵⁸

Kureyş kabilesinin elde ettiği bu siyasî, diplomatik ve ticarî imtiyazlar İlâf adı verilen anlaşmalarla sağlanmıştı. Lügatte "alıştırma, ısındırma, ahid, antlaşma, ülfet, istek üzerine verilen berat" manasına gelen bu kelime, Kusay b. Kilâb sonrası Kureyş'in Arap Yarımadasında yaşayan bazı kabileleri ile o günün çağdaş devletleri olan; Bizans, Sâsânî, Habeşistan ve Yemen gibi siyasî güçlerle yapılan ticarî antlaşmalar için kullanılan bir ıstılahtı.⁵⁹ Rivayetlere göre Kureyş'in henüz Mekke ve çevresinde ticaret yaptığı bir dönemde bölgede büyük bir kıtlık yaşandı. Yaşanan bu iktisadî buhrana bir çözüm bulmak amacıyla Hâşim b. Abdümenâf, ticaret yapmak üzere Şam'a gitti ve Bizans imparatoru ile görüştü. Mekke ticaretini bölge dışına taşıyabilmek amacıyla imparatorun ticarî imtiyaz talebinde bulundu. Bu sayede Kureyş tüccarları bölgenin ürünleri olan Hicaz derileri ve kumaşlardan mamul olan malları dış piyasada satışa sunma ve ihtiyaç duyulan ürünleri de Mekke'ye getirme imkânı elde etti.⁶⁰

Hâşim, Bizans imparatorunun tavsiye mektubu üzerine Habeşistan Necâsîsi'yle de görüştü. Bu görüşme Mekkelilerin Habeşistan topraklarında ticaret yapmalarına imkan sağladı. Bizans ve Habeşistan ile yapılan ticarî anlaşmalar (ilâf) sonrasında bölgede yaşayan bedevî Araplarla da anlaşılan Kureyşli tüccarlar, kısa süre içerisinde Hicaz bölgesinin ticaret tekeli ele geçirdi. Kureyşliler bir taraftan Hicaz bölgesinin mamul ve yarı mamul niteliğindeki ürünlerini dış piyasalarda pazarlarken öte taraftan da bölge Araplarının ihtiyaç duydukları ürünleri haram aylarda Mekke ve çevresinde kurulan pazarlarda satışa sunma imkânına kavuştular.⁶¹

Yazın Şam'a kışın Yemen'e gönderilen transit ticaret kervanları, yol üzerinde bulunan bedevî Arap kabilelerinin ürünlerini komisyon almadan uzak pazarlara taşıyorlar, yine komisyon almadan onların ihtiyaç duydukları ürünleri onların ayağına getiriyorlardı. Bu hizmete karşılık olarak Bedevî Araplar kervanların güvenli bir şekilde kendi topraklarında gidip gelmelerine destek oluyorlardı. Kureyşli tüccarların bu kazan-kazan modeline dayalı uygulamaları onların güven içinde bedevî Arap kabileleri arasında seyahat etmelerine imkân sağlıyordu.⁶² Kusay b. Kilâb'ın torunu Hâşim, kardeşleri Abdüşems, Nevfel ve Muttalib'i ticarete yapmak üzere İran, Yemen ve Habeşistan'a gönderdi. Onlar da Hâşim'in yapmış olduğu ticarî anlaşmaların bir benzerini ilgili devletler ve ticaret yolu güzergâhı üzerinde konargöçer bir yaşam süren bedevî Araplarla yaptılar.⁶³

Kusay b. Kilâb'ın liderlik vasfı oğullarına, onlardan da torunlarına sirayet etmişti. Özellikle Abdümenâfoğullarının sahip olduğu ticarî kabiliyet, siyasî ve diplomatik ilişkiler kurma beceresi onları kısa süre içerisinde Hicaz bölgesinin en büyük tüccarları haline getirdi. Kureyş Mekke yönetiminin yanı sıra Kâbe hizmetinin de kendilerine sağlamış olduğu siyasî ve dinî gücü iktisadî güçle de birleştirerek Hicaz bölgesinin tek hâkimi haline geldiler.⁶⁴

Hicaz, Bahreyn, Uman, Dûmetülcendel, Yemen ve Hadramut gibi bölgelerde kurulan pazarlar Kureyş'in iktisadî ve siyasî gücünün ciddi şekilde hissedildiği yerlerdi. Hac ve umre mevsiminde

⁵⁷ el-Cemili, *Kabiletü Kureyş*, 105-143.

⁵⁸ Dayf, *el-Asru'l Cahiliyye*, 76-81.

⁵⁹ Muhammed Hamidullah, "İlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmalar Merkezi, 2000), 22/63-64.

⁶⁰ Büşra Sıdika Kaya, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Eman* (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2020), 94-108.

⁶¹ Duman, *Kureyş Kabilesi*, 2015, 128-133.

⁶² Mahmut Türk, *Kureyş Suresi Işığında Mekke Dönemi İktisadî Hayatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 31-35.

⁶³ Abdulhamid, *Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, 291-293.

⁶⁴ Esad, *Tarih-i Dini İslam*, 120-127.

kurulan Ukâz, Zü'mecâz ve Mecenne panayırlarının⁶⁵ Kureyşli tüccarların tekelindeki ticaret merkezleri olduğu söylenebilir. Haram aylar Arapların huzur ve sükûn içinde yaşadıkları bir zaman dilimiydi. Bu aylar yarımada umumi mütârekenin sağlandığı bir dönemdi. Kureyş kabilesi kendilerine bir istisna daha yapmışlardı. Onlar haram ayların dışındaki zaman dilimini de kendileri için korunaklı bir hale getirmişlerdi. Buna "besl" adı verilmişti.⁶⁶ Bu geleneğe göre Kureyş'in bazı imtiyazlı aileleri yılın sekiz ayında da herhangi bir saldırıya uğramadan ticaret yapabilirlerdi. Dolayısıyla da besl ayları ile haram aylar (dört ay) bir bütün olarak ele alındığında Kureyş'in yılın her ayında ticaret maksadıyla Arap yarımadasının her tarafına güven içinde seyahat ettiklerini söyleyebiliriz.

6. Kahtânî-Adnânî Rekabeti

Kureyş, Kusay b. Kilâb'dan sonra elde ettiği siyasî, dinî, kültürel ve iktisadî gücü zaman içinde kendileri ve müttefikleri olan Arap kabileleri için imtiyazlı bir avantaja dönüştürdüler. Özellikle tarihte Fil Vak'ası olarak da bilinen olaydan sonra kendilerini diğer Araplardan üstün görmeye başladılar. Kureyş kabilesi bu olaydan faydalanarak kendilerini, akrabalarını ve müttefik olarak gördükleri bazı Arap kabilelerini, diğer Araplardan ayırmak için mutaassıp, cesur ve kahraman olmak gibi anlamlara gelen (*hums*)⁶⁷ humslar, diğer Arapları ise (*hille*) hilleler diye isimlendirdiler.⁶⁸

İbn Hişâm'a göre Kureyş, Hums ismini kendisi, akrabaları ve müttefikleri için Fil olayı sonrasında kullanmaya başlamıştı. Ebrehe'nin hezimetini Arap kabileleri üzerinde olağanüstü bir etki bıraktı. Onlara göre Ebrehe ve ordusu Allah tarafından hezimete uğratılmıştı. Allah kendi evi olan Kâbe'yi yıkımdan kurtarmıştı. Kâbe merkezli dini bir inanca sahip olan Arap kabilelerinin bu olaydan sonra Kâbe'ye ve onun koruyucuları ve hizmetçileri olarak kendilerine "ehlullah" diyen Kureyş'e olan ilgileri artmaya başladı. Eskisinden daha fazla hac ve umre ibadetine önem vermeye başladılar. Kureyş'in Araplar üzerindeki saygınlığı giderek arttı.⁶⁹

Bu olay Kureyş'in itibarını çok daha fazla artırdı. Kureyş bu olayın kendilerine sağlamış olduğu fırsatı yeni bir avantaja dönüştürmeyi bir kez daha başardı. Bu olaydan sonra Kureyş ve onların müttefikleri olan Âmiroğulları ve Kinâne gibi kabilelere mensup Araplar, Mekke'nin yerlileri, Kâbe'nin hizmetkârları ve Hz. İsmâil'in torunları olduklarını iddia ederek kendilerini öteki kabilelerden üstün göremeye başladılar.⁷⁰ Bu üstünlük iddialarına dayanarak bazı kurallar koydular.

Kendi menfaatleri icabı icat ettikleri kurala göre; humuslular yani ahmesîler, kendileriyle aynı ayrıcalığa sahip olanlarla evleneceklerdi. Kâbe'nin bulunduğu harem diye belirlenen bölgenin dışında oturan ve hac, umre ya da ticaret maksadıyla Mekke'ye gelen kimselerin ve yabancı tüccarların Mekke'ye yiyecek ve içecek sokmaları yasaktı.⁷¹ Bu kimseler Mekke'de kaldıkları süre içerisinde ihtiyaç duydukları yiyecek ve içecekleri Kureyşli tüccarlardan temin edeceklerdi. Hac ve umre maksadıyla Mekke'ye gelenler gündelik elbiseleri ile Kâbe'yi tavaf edemeyeceklerdi. Mekke'ye gelirken yolculuk esnasında üzerlerinde bulunan elbiseleri çıkaracaklar, tamamen soyunduktan sonra Kureyşli tacirlerden satın alacakları yeni elbiseleri giyerek ibadetlerini yerine getireceklerdi. Hac ve umre ibadeti bittikten sonra Mekke'den ayrılarak Kureyşli tüccarlardan alıp giydikleri bu yeni elbiseleri geri bırakacaklar, Mekke'ye gelirken üzerlerinde bulunan elbiseleri yeniden giyip yurtlarını geri döneceklerdi.⁷²

⁶⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Yakûbî*, 1/270,271.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/106,107.

⁶⁷ Hums: Sözlükte "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak" anlamına gelen hames masdarından türetilmiş olup çoğulu ahmesidir. Kureyş, dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olması sebebiyle kendilerine *hums* adını vermiştir. Recep Uslu, "Hums", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/1.

⁶⁸ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/211-217.

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/211-216; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 148,149.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr El-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk el-müsemma bi-Kitâbi'l-Mübtade' ve'l-mebass ve'l-meğâzî* (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 72-83.

⁷¹ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 89,90.

⁷² Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbatü Mustafa, 1936), 1/214-215.

Kureyş bu imtiyazı siyasî, dini ve iktisadî istismar aracına dönüştürmüştü.⁷³ Fil olayı sonrasında ortaya çıkan bu durumdan vazife çıkarmışlar, o güne o kadar görülmemiş yeni bir uygulama başlatmışlardı. Bu uygulama Kureyş'e yeni bir gelir kapısı açmıştı. Mekke'nin ve Kâbe'ni Araplar açısından önemi göz önüne alındığında özellikle haram aylarda hac ve umre maksadıyla Mekke'ye akın eden Arapların bu uygulama ile Kureyşli tüccarlara ne ölçüde bir gelir sağladıklarını kolayca tahmin edilebilir diye düşünüyoruz. Kureyş kabilesinin bu ve benzeri uygulamalarının yanı sıra Mekke çevresinde kurulan pazarlardaki ticari hâkimiyetleri de göz önüne alındığında, onların Arapların dini inancını nasıl istismar ederek sömürdükleri kolayca anlaşılabilir.

Kendilerini hums mensubu olarak gören Kureyş ve onun müttefiki Araplar, hac ve umre ibadetlerine ilişkin birtakım kurallar koydular. Bu kuralları kendilerinden olmaya Araplar uyguladılar. Kendilerini ise bu uygulamalardan muaf tutular. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre⁷⁴ hums ve hill'e mensup Arapların hac ve umre ile ilgili uygulama farklılıkları şöyleydi: Ahmesîler yani bu ayrıcalıklı kesim ihramlı iken süt içmez ve süt ürünleri yemezdi. Bu süre zarfından bazı bitkilerin yemesini de yasaklamışlardı. Kadınlarla cinsel ilişkiye girmezler, koku kullanmaz, tırnak ve saç kesmezlerdi. Çıplak ayakla dolaşmazlardı. Kıl veya yünden dokunmuş elbise giyerlerdi. Diğer Araplar gibi deve tüyünden yapılan çadırlarda değil de evlerinde otururlar, ancak evlerine kapıdan girmezlerdi. Bu ayrıcalıklarının yanı sıra kendilerini diğer Araplardan üstün görmeleri nedeniyle hac ve umre ibadetlerini ifa ederlerken, herkes Arafat'a ve Mina'ya giderken aksine onlar Nemire denilen yerde gün batımına kadar kaldıktan sonra Müzdelife'ye inerlerdi. Arafat ve Mina harem bölgesi dışındaydı. Bu nedenle de arefe günü Arafat'ta vakfe görevini hille mensup kabileler yerine getirebilirdi. Hille mensup Araplar, Mekke'ye dışarıdan yiyecek ve içecek sokamadıkları için, Mekke'de kaldıkları ve başta Kâbe ziyareti olmak üzere diğer ibadetlerini yerine getirdikleri süre zarfında humslardan yani Kureyşli tüccarlardan satın aldıkları yiyecek ve içeceklerle ihtiyaçlarını gidermek zorundaydılar.⁷⁵ Eğer Kâbe'yi tavaf etmek için humslardan yani Kureyşli tüccarlardan yeni elbise alacak paraları yoksa harem bölgesine girdiklerinde üzerlerindeki elbiseleri çıkarır ve üstsüz olarak Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Bu şekilde elbiselerinden soyundukları gibi günahlarından arınarak ruhen temizlendiklerine inanırlardı. Eğer humslardan aldıkları yeni elbiselerle Kâbe ziyareti tamamlanmışsa, mübarek beldede kalsın diye bu elbiseleri çıkarıp Mekke'de bırakırlardı. Dışarıdan gelen hacıların Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra Mekke'de bıraktıkları bu kullanılmış elbiselere "leka" denir, kimse bunları almaz ve çürümeye terk edilirdi⁷⁶ Kureyşli ve müttefiklerinden bir diğer deyişle humslardan yeni elbise alma imkânı bulamayan kadınlar ve erkekler çıplak bir vaziyette tavaflarını yaparlar, bu durumdan utananlar ise tavaf görevini gecenin karanlığına kadar ertelerlerdi. Hiller de humslar gibi kıl ve deve tüyünden yapılmış çadırlarda oturmazlar, deri çadırlarda kalırlardı.⁷⁷ Onlar da gökle kendi aralarında perde bulunmasını istemediklerinden evlerine kapı yerine çatıda açtıkları delikten girerler, hep birlikte haram aylarına gerekli saygıyı gösterirlerdi.⁷⁸

Kureyş kabilesi, ihdas ettiği bu hums uygulaması ile kendilerine ayrıcalık sağladılar. Bu uygulama ile elde etmiş oldukları siyasî, dinî ve iktisadî imtiyazlarla, diğer Arap kabilelerine göre üstün bir konum elde ettiler.⁷⁹ Kureyş bu imtiyazları müttefikleri olan Kinâne ve Huzâa kabilelerine de teşmil ettiler.⁸⁰ Bu kabilelere mensup olanlar aynı zamanda Mekke ticaretini de ellerinde tuttular. Ahmesî olmayan Arapları kendilerinden alışveriş yapmaya mecbur ettiler.⁸¹ Hac ve umre için Mekke'ye gelen Arap kabileleri Ahmesîler ve Hill'e mensup olanlar şeklinde iki grubu ayrıldı. Kinâne, Huzâa ve Kureyş kabilesinin yanı sıra Kureyş'in diğer çocuklarından olan ve zaman içinde Mekke'ye yerleşen Kilâb, Ka'b, Âmir, Kelb, Rabîa b. Sa'sâa kabileleri, Abdümenât'ın soyundan gelen Hâris,

⁷³ Çelikkol, *Mekke*, 2003, 174,175.

⁷⁴ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 72-80; İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/211-217.

⁷⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 179-193.

⁷⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 75-82.

⁷⁷ Daha fazla bilgi için bk. Recep Uslu, "Hums", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/18/364-365.

⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/211-216.

⁷⁹ Tahir (Tâhirü'l-Mevlevî) Olgun, *İslâm'da İbadet Tarihi*, ed. Abdullah Işıklar (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1963), 179-180.

⁸⁰ Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan yayınları, 1996), 148-149.

⁸¹ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 175-176.

Mudlic, Âmir, Malikoğulları, Sakîf, Advân, Yerbu ve Mazinoğulları kabileleri de Ahmesîler olarak kabul edildi. Adnânî Temim b. Mürre, Kays Aylân, Kudâa ve Yemenlilerin tamamı ise Hill'e mensup kabileler olarak kabul edildiler.⁸²

Kureyş bu uygulama ile hac ve umre ibadeti için Mekke'ye gelen Arap kabilelerine iki farklı statüde iki farklı kural uyguladı. Ahmesî ve hill'e mensup kabileleri bu kurallara uymaya mecbur ettiler.⁸³ Bu da Kahtânîlerle Adnânîler arasında bir ayrışmayı da beraberinde getirdi. Adnânî Kureyş'in soyundan gelen Arap kabilerinin bir kısmı⁸⁴ Ahmesîlerin avantajlarından yararlanırken, Kahtânî'nin soyundan gelen Araplar hac ve umre ibadetlerinde farklı bir muameleye tabi tutuldular. Bu durum tabiatıyla Kahtânî ve Adnânî kabileler arasındaki ayrışmayı körükledi ve zamanla siyasî, dinî ve iktisadî bir rekabete dönüştü.⁸⁵

Bu iki grubun dışında hac ve umre ibadetlerinden farklı bir muameleye tabi tutulan üçüncü bir grup daha vardı. Bunlara Tıls kabileleri adı verildi.⁸⁶ Bunlar Yemen'in diğer kabileleri olan; Hadramevt halkı, Akk, Acîb, İyâd b. Nizâr halkıydı. Tıls'a mensup olanlar Hill ve Hums kabileleri arası bir statüye sahipti. Tıls halkı, ihramlıyken Hill'e mensup kabileler gibi davranabilirlerdi. Elbiselerini giydikten sonra da Humuslular gibi davranıp onlar gibi evlerine girerlerdi.⁸⁷ Bu gruba mensup Araplar tavaf yaparken elbiselerini çıkarmazlar, ödünç elbise almazlar ve evlerine de kapıdan girerlerdi. Tıls'a mensup Araplar, Hill'e sınıfından olan hacılarla birlikte Arafat'ta vakfe yaparlar ve onların menâsikine göre ibadetlerini yerine getirirlerdi.⁸⁸

Kureyş, hac ve umre ibadetleri için Mekke'ye gelen Arap kabilelerini sınıflandırmış, bu süreçte her bir sınıf için ayrı ayrı kurallar koymuştu. Hac ve umre için Mekke'ye gelen Araplar, ibadetlerini yerine getirdikleri süre içerisinde bu kurallara uymak zorundaydı. Kureyş'in yürürlüğe koyduğu bu uygulamaların zaman içerisinde diğer kabileler arasında tepki oluşmasına neden olduğu gibi, bu türden uygulamaların Kâbe'ye gönülden bağlı olan Arapları olumsuz etkilediği de düşünülebilir.

Sonuç

Arap yarımadasının bulunduğu coğrafya bu bölgede yaşayan ve kendilerine Arap adı verilen toplumları her yönüyle etkilemiştir. Arap toplum yapısı coğrafyaya göre şekillenmiştir. Bölgenin coğrafi konumu yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır. Yağışların yetersizliği, bölgenin geniş çöllerle kaplı olması Arapların yaşam biçimini de değiştirmiştir. Buradaki iklim ve toprak yapısının tarım ile hayvancılığa yeterince elverişli olmaması Arapların büyük çoğunluğunu göçebe ve yarı göçebe şeklinde bir hayat sürmek zorunda bırakmıştır.

Bu coğrafyadaki bazı bölgelerin konum itibarıyla yerleşik hayata geçmeye uygun olması, bazı Arapların şehirlerde yaşamasına imkân vermiştir. Yerleşik hayata geçen hadarî Araplar ile göçebe hayat süren bedevî Araplar, coğrafyanın zorunlu kıldığı yaşam koşulları nedeniyle kabileler halinde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Kahtânî-Adnânî konfederasyonuna bağlı kabileler halinde yaşayan Araplar coğrafyanın neden olduğu zorluklara bağlı olarak kaynakların paylaşımı konusunda zaman zaman kendi aralarında sorunlar yaşamışlardır. Coğrafyanın neden olduğu kıt kaynakların artan nüfus yoğunluğunun ihtiyaçlarına cevap verememesi, kabileler arası hâkimiyet çatışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Arap yarımadasında Yemen, Hicaz gibi bölgelerde tarım, hayvancılık ve ticaretin yapıldığı yerleşim yerleri de vardı. Yemen Kahtânîlerin, Hicaz ise Adnânî ve Kahtânî kabilelerin birlikte yaşadıkları bir alandı. Bu bölgenin en güçlü yerleşim yeri şüphesiz Kâbe'yi içinde barındıran Mekke'ydi. Mekke Kâbe'nin kendisine sağlamış olduğu imtiyaz nedeniyle Hicaz ve çevresinde

⁸² Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşim İbn Habîb, *el-Muhabber* (Beyrut: Daru'l-Evkaf el-Cedid, ts.), 178-179.

⁸³ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/211-215.

⁸⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 178-179.

⁸⁵ Uslu, "Hums", 1998, 18/364-365.

⁸⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 179-181.

⁸⁷ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Çelikkol, *Mekke*, 2003, 174-177.

⁸⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 180-181.

yaşayan hadarî ve bedevi Arap kabilelerinin kutsal saydığı bir şehirdi. Kâbe'ye hizmet etme şerefini elde eden kabile diğer Araplar'a karşı siyasî üstünlük elde etmiş olurdu.

Mekke'nin idaresi, Hz. İsmail'den sonra Kusay b. Kilâb'a kadar uzun süre Kahtânî Arap kabilelerinin elinde kalmıştır. Bu nedenle de bu süreçte Kâbe ile gönül bağı olan Kahtânî-Adnânî hadarî ve bedevi Arap kabilelerinin siyasî liderliğini Kahtânî konfederasyonuna bağlı kabileler yapmıştır. Kusay b. Kilâb'ın Kahtânî Huzâa kabilesini Mekke'den çıkarması üzerine, Mekke ve Hicaz bölgesinin siyasî liderliği Adnânî Kureyş kabilesine geçmiştir. Bu iktidar değişimi zaman içerisinde Kahtânî-Adnânî rekabetini körüklemiştir.

Kusay b. Kilâb'dan sonra oğulları bu siyasî gücü kısa süre içerisinde iktisadî bir güce dönüştürdüler. Hz. Peygamberin nübüvvetine kadar Kâbe merkezli dini bir inanca sahip olan hadarî ve bedevi Kahtânî-Adnânî kabilelerin liderliği Kusay'ın oğullarının elinde kaldı. Bu süreçte Abdümenâfoğulları siyasî ve iktisadî güçleriyle öne çıktılar Yemen ve Hicaz bölgesinin en imtiyazlı kabilesine dönüştü. Kureyş kabilesi Fil hâdisesinden sonra Araplar arasındaki itibarını daha artırdı. Bu olaydan sonra kendileri ile birlikte müttefiklerini, tüm Arap kabilelerinden üstün görmeye başladılar. Hac ve umre uygulamalarında yeni adetler başlattılar. Hac ve umre ziyareti için Mekke'ye gelenlere ayrımcı muameleler yapmaya başladılar. Onlar kendilerini ahmesîler olarak nitelendirdiler. Bununla da bazı kuralları uygulamaya sokarak mensuplarına ayrıcalıklar sağladılar. Kendileri dışındaki Arapları ise hıll diye tanımladılar.

Kureyş kabilesi ticaretin kendilerine sağladığı imtiyazdan hareketle bölgenin iktisadını da kontrol eder duruma geldiler. Hicaz bölgesinde kurulan pazarların en güçlü tüccarları haline geldiler. Yemen ve Şam bölgesine gönderilen kervanları kontrol etmeye başladılar. Zaman içinde bölgenin ticari tekeli Kureyşli tüccarların eline geçti.

Kureyş kabilesinin elde ettiği bu siyasî ve iktisadî güç Kahtânî-Adnânî kabile rekabetini de beraberinde getirdi. Kureyş'in Kahtânî-Adnânî kabileler üzerinde kurduğu bu siyasî ve iktisadî hâkimiyet Hz. Peygamberin bi'setine kadar devam etti. Hz. Peygamberin vefatı sonrasında yaşanan siyasî ve sosyal hadiselerin meydana gelmesinde de bu çatışmanın etkisinin olduğu söylenebilir. Hz. Ebû Bekir (632-634) döneminde ortaya çıkan ridde olayları, hilâfet meselesi, Hz. Osman (644-656) hilâfetin son yıllarında yaşanan olumsuzluklar, Hz. Ali (656-661) devrindeki iç savaşlarda ve Hâricîliğin ortaya çıkışında bu rekabetin yansımalarını görmek mümkündür.

Kaynakça

- Abdulhamid, Sa'd Zuğlul. *fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*. Beyrut: Daru'l-Nahdu'l-Arabiyye, 1. Basım, 1975.
- Akoğlu, Muharrem. *Cahiliyye Arap Kültürü'nün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Akyürek, Yunus. "Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu". *Journal of Sakarya University Faculty of Theology* 20/38 (Aralık 2018), 33-56.
- Alî, Cevâd. *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdad: Mektebetü'n Nahda, 2. Basım, 1976.
- Apak, Âdem. "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 177-164.
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan yayınları, 1996.
- Ateş, Ali Osman. "Kusay b. Kilâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460-461. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2002.
- Bakkal, Ali. "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadîsinin Rolü Üzerine". *www.istem.org* 3/6 (2005), 87-104.
- Balcı, İsmail. "'İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir' İddiasının Kritiği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 5-32.
- Baş, Mustafa. *İslam'ın Doğuş Döneminde Hicaz Bölgesinde Yahudilik ve Hıristiyanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1999.

- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28/572-575. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Brockelmann, Carl. *History of the Islamic Peoples*. çev. Carmichael Joel - Moshe Perlmann. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher Pvt. Ltd., 1995.
- Büyükcoşkun, Kudret. "Arabistan, Fiziki ve Beşeri Coğrafya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/248. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Cemili, Hızır Abbas el-. *Kabiletü Kureyş ve Eseruha fî'l-Hayati'l-Arabiyyeti Kable'l-İslâm*. Bağdad: el-Mecmau'l-İlmi, 2002.
- Çağatay, Neşet. *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi Açından) İslâm Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1993.
- Çağatay, Neşet. *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çavuşlu, Kerem. "Arap Toplumundaki Adnânî Kureyş Karşıtlığının Hâriciliğin İmâmet/Hilâfet Algısına Etkisi". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8/13 (2023), 186-208.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Dayf, Şevki. *el-Asru'l Cahiliyye*. Kahire: Dârü'l Maarif, 1976.
- Duman, Muhammet Fatih. *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Esad, Mahmut. *İslâm Tarihi, Tarih-i Dini İslam*, ed. A.L Kazancı - Osman Kazancı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah l-. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdi Salih Melhase. 2 Cilt. Mekke: Daru's-Sekafe, 3. Basım, 1996.
- Guzmán, Roberto Marín. "Arap Kabileleri, Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali". çev. Ali Aksu. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2014), 257-298.
- Günaltay, M: Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Günaltay, Şemsettin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Hamevî, Yakut Şihabuddin Ebi Abdullah b. Abdullah el-. *Mu'cemü'l-Büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 1957.
- Hamidullah, Muhammed. "İlâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/63-64. İstanbul: TDV İslam Araştırmalar Merkezi, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilaf> (05.02.2023).
- Hatipoğlu, Mehmet Said. "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (ts.), 121-213.
- Hayrabadi, Muhammed Ebu'l-Leys el-. "Modern Dönemde Eleştirilerin Odağındaki Bir Hadis: "İmamlar Kureyş'tendir"". çev. Muhammed Kabakoz. *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*. ed. Enbiya Yıldırım. 428-475. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2020.
- İbn Al-Kalbi. *Putlar Kitabı*. çev. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi ilahiyat Fak. Yayınları, 1969.
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed. *Kitabu'l-Munammak fî ahbari Kureyş*, thk. Ahmed Faruk Hurşid. Beyrut: kütü, 1405.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşim. *el-Muhabber*. Beyrut: Daru'l-Evkaf el-Cedid, 1. Basım, ts.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. 3 Cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1. Basım, 1954.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Kitabu Süretü'l-Arz*. Beyrut: Dârü Sâdır, 2. Basım, ts.
- İbn Hazm el-Endülîsî el-Kurtubî. *Cemheretü Ensabu'l-Arap*. Beyrut Lübnan: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Mısır: Matbatü Mustafa, 1. Basım, 1936.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr B. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Siretü İbn İshâk el-müsemma bi-Kitâbi'l-Mübtade' ve'l-meb'ass ve'l-meğâzî*. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1. Basım, 1981.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Muhtasar Kitâbu'l-Buldân*. Beyrut Lübnan: Dârü Sâdır, ts.

- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî. *Mesâlikü'l-memâlik*. Beyrut Lübnan: Dâru Sâdır, 1. Basım, ts.
- Kaplan, Hasan. “Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 7-23.
- Kaya, Büşra Sıdika. *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Eman*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Kelpetin, Mahmut. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: KURAMER, 1. Basım, 2016.
- Kister, M. J. *Society and Religion from Jahiliyye to Islam*. Hampshire Gread Britain: Variorum Gower Publishing Group, 1. Basım, ts.
- Kister, M. J. *Studies in Jahiliyya and Early Islam*. London: Variorum Reprints, 1980.
- Köse, Feyza Betül. “İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Hâdiselerinde Kureyşlilik Olgusu”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (02 Aralık 2020), 238-249.
- Kuzgun, Şaban. “Hanîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kuzgun, Şaban. *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. Ankara: Se-Da Yayınları, 1985.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Hicaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/432-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi, 1998.
- Makdîsî, Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü Ahşeni't-tekâşim fî ma'rifeti'l-eşkâlîm*. Beyrut Lübnan: Dâru Sâdır, 2. Basım, ts.
- Mellah, Haşim Yahya el-. *el-Vasît Târihu'l Arab Kable'l İslâm*. Beyrut Lübnan: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 2008.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. ed. Yusuf Esad Dağır,. I-II Cilt. Beyrut: Daru'l Endülüs, 1385.
- Oflaz, Abdulhalim. “Ensâr'ın İktidar Taleplerinin Reddi Bağlamında Hilâfetin Kureyşliliği Problematikliği”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2020/15 (Bahar 2020), 124-144.
- Olgun, Tahir (Tâhirü'l-Mevlevî). *İslâm'da İbadet Tarihi*. ed. Abdullah Işıklar. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1. Basım, 1963.
- Özaydın, Abdülkerim. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* .3/272-324. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Özgül, Mansur. “Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü”. *İlahiyat* 6 (Temmuz 2021), 29-45.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. 5 Cilt. Beyrut Lübnan: Daru'l Cinan, 1. Basım, 1988.
- Şahinalp, Ömer Faruk. *Kur'an'ın İrşadı Karşısında Kureyş Aristokrasisinin Tavrı*. Şanlıurfa: Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Seyyid Abdulaziz Salim. *Târihu'l Arab fî Asri'l Cahiliyye*. Beyrut Lübnan: Daru'l Nahdatü'l Arabiyye, 1. Basım, ts.
- Şen, Abdurrahim. “Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik ile İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), s. 191-213.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. 9 Cilt. Kahire: Daru'l Maarif, 1961.
- Taşkın, Zuhâl. *İslâm Öncesinden Emevîler'in Sonuna Kadar Kahtânîler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Tekin, Mustafa. “Kur'an-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureyş Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili”. *Journal Of Islamic Research* 14/2-3 (2001), 450-454.
- Türk, Mahmut. *Kureyş Suresi Işığında Mekke Dönemi İktisâdî Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Uslu, Recep. “Hums”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.18/364-365. İstanbul, 1998.
- Ülkü, Hayati. *Muhtasar İslâm Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Şelale Yayınları, 1972.
- Ünverdi, Veysi. “Hilâfetin Kureyşliliği Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *1. Uluslararası Marmara Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi 1. International Marmara Scientific Research And Innovation Congress Congress Book*. thk. Victoria Rocaciuc. 992-1000. İstanbul: International Science And Art Research Center İKSAD Publishig house, 2021.
- Ya'kûbî, Ebü Ya'kub el-. *Târihu'l-Ya'kubî*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.